

A VAJDASÁGI VÁROSOK NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSA AZ 1948–1971-ES IDŐSZAKBAN

Az ország termelőerőinek rohamos fejlődésével párhuzamosan, a kialakuló új területi munkamegosztásban betöltött szerepüktől függően, a városok, mint a társadalmi-gazdasági élet gyújtópontjai, szintén gyökeresen átformálódtak. Legviharosabban a köztársasági fővárosok, a tartományi székhelyek, a hegyvidék ipar- és bányavárosai és a forgalmas adriai kikötővárosok fejlődtek. A Pannón térségben Vajdaság és Szlavónia városainak átalakulása kissé megkésve bontakozott ki, és az előbbiekhöz viszonyítva szerényebb méretű volt.

Az urbanizálódás komplex folyamatának egyik legmarkánsabb kifejezője a városlakó népesség szaporodása. Vizsgáljuk meg ennek a mennyiségi mutatónak a tükrében, hogyan alakult városaink lakosságának a száma, szem előtt tartva azt a ténytet, hogy a városok népességnövekedésének fő mozgatói a minőségi társadalmi-gazdasági változások.

Népesség- és településföldrajzi szempontból a város fogalmát igen sokféleképpen határozhatjuk meg¹. A jelen esetben a számos lehetséges kritérium közül a demográfiai véve alapul, városnak tekintünk minden olyan települést melynek népessége eléri vagy meghaladja a 10 000 főt. Minden ilyen határ önkényes és vidékenként egészen különböző lehet. Tekintettel Vajdaság sajátos településviszonyaira a tízezres népességszám elfogadhatónak tűnik.

VÁLTOZÁSOK VÁROSAINK NAGYSÁGRENDJÉBEN

Az urbanizálódás üteme a fenti időszakban Vajdaságban lassúbb volt, mint az elmaradott, gazdaságilag fejletlen országrészekben, ahol az erőteljes iparosítás számos falusi települést várossá transzformált a régebbi városok funkcionális képét pedig gyökeresen megváltoztatta. Vajdaság 23 városi településében 1948-ban kereken 503 000 lakos élt, ami a tartomány akkori összlakosságának 30,6 százalékát teszi. 1971-ben a 33 városban 870 509 ember, vagyis az összlakosság 45,1%-a lakott². A városlakó népesség magas százalékaránya alapján Vajdaság már a két világháború között is az ország egyik legurbanizáltabb területének számított. Ilyen mérce alapján ma is az élenjárók között van. A városiasodásnak ezen magas foka azonban inkább örökségnek mint egy

intenzív fejlődés eredményének tekinthető. Ez abból is látható, hogy Vajdaságban a városi népesség az 1948-tól 1971-ig eltelt 23 év alatt, mindössze 42,2 százalékkal emelkedett. Ez is főleg néhány városunk hatásának számlájára írható. Ezzel szemben országunk jónéhány vidékén az urbanizált lakosság száma megkétszereződött vagy éppen háromszorosára ugrott.

A mérsékelt, de folyamatosnak mondható városba költözés eredményeként városaink nagyságrendjében megfelelő eltolódások következtek be, melyeket az alábbi táblázat szemléltet.

Nagyságrend a lakosság száma alapján		A települések száma	
		1948.	1971.
I.	100 000-ren felül	—	1
II.	50 000—100 000	2	3
III.	30 000—50 000	2	4
IV.	20 000—30 000	5	5
V.	10 000—20 000	14	20
		23	33

A nagyságrendi csoportosítás nem mutatja meg a települések szerepét a társadalmi munkamegosztásban, a települések közötti munkamegosztás méreteire és jellegére sem utal, viszont azok egyedi mérlegelésére, összehasonlítására, a kategóriák közötti belső mozgások kimutatására, a településszerkezet minőségi vonásainak érzékeltetésére igen alkalmas. A táblázat adatai azt mutatják, hogy városhálózatunk arányos felépítésű és funkcionális szempontból nézve egy egészséges városhierarchia vázát képezi.

A nagyságkategóriák közötti belső mozgás közepes méretű és egyenletes volt. Az alsóbb kategóriából az V-be 5 szerémségi, 3 bánáti és egy bácskai település lépett. A tízezer fős települések száma ott szaporodott meg legjobban, ahol a településszerkezetben a kis- és középfalvak dominálnak. Szerémségben és Bánátban. Ezek a települések a következők: Indija, St. Pazova, N. Pazova, Šid, Petrovaradin, Fehértemplom, Kovin, Muzslya, és Futak. Az ötödik nagyságcsoportból a negyedikbe Ruma, Verbász és Bácspalánka került, Mitrovica pedig a harmadikba ugrott. A negyedikből a harmadikba Versec és Kikinda, Pancsova pedig a második csoportba jutott, Zrenjanin a harmadikból a másodikba, Újvidék pedig a második csoportból az elsőbe lépett elő. Szükséges megjegyezni, hogy a magasabb nagyságcsoportba való lépés egyben nem jelenti mindig a nagyobb népességnövekedést is. Pl. Kúla népessége 6556 fővel gyarapodott, de maradt az V. kategóriában, viszont Kovin kategóriát váltott ugyan, népessége azonban csak 4108-al szaporodott. Általában azt mondhatjuk, hogy a nagyságcsoportokon belüli mozgások a településszerkezet területi vetületének aránytalanságait jelentős mértékben csökkentették.

A NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS MÉRLETEI

1945-től napjainkig Vajdaságban két, időben egymást követő eltérő jellegű népességmozgalom különíthető el³. Az első a háború befejezése utáni években bonyolódott le szervezett telepítés formájában (kolonizáció). Ez a mozgalom csak részben irányult a városok felé és az érintett települések népességét mechanikusan, egyszerre duzzasztotta fel. Lényegében az 1948. évi népszámlálás időpontjáig teljesen lezárult. Ez után következett az a máig tartó gazdasági migráció, melynek fő mozgató rugói a társadalmi-gazdasági szerkezetben bekövetkezett mélyreható átalakulások voltak, és amely városaink népességszámának alakulását döntően befolyásolta. A foglalkozási átrétegződés folytán az agrártermelésből kivált munkaerő zöme a városok felé igyekezett. A városba költözés térben és időben váltakozó erejű és irányú hullámai szoros kapcsolatban állanak Vajdaság gazdaságának alakulásával, közelebről megjelölve, az újonnan létesített munkahelyek mennyisége, minősége és azok területi megoszlása vonzotta, irányította a városba költözők áramlásait. A jelentéktelennek mondható természetes szaporodás mellett a városok népességnövekedésének fő forrása a beköltözés és a kiköltözés számbeli különbségéből adódó pozitív *vándorlási különbözet*. Ennek nagysága pedig elsősorban az iparban, bányászatban, kereskedelemben, közlekedésben, a közigazgatásban és a társadalmi szolgáltatásokban létesült új munkahelyek számától függ. A városi népesség növekedésének méreteiről és annak területi vetületeiről nem alaptalan tehát a gazdasági beruházások volumenére, területi eloszlására, az egyes gazdasági tevékenységek és ágak fejlesztési politikájára, valamint a társadalmi szolgáltatások hálózatának bővítési méreteire következtetni.

A városi populáció növekedésének másik, ebben az esetben szinte teljesen mellőzhető forrása, a *természetes szaporodás*, amely szintén lehet pozitív és negatív. Ismeretes, hogy a természetes szaporulat, a háború után rövid ideig emelkedett, később pedig tartósan csökkenő tendenciát mutat, és tegyük hozzá: Vajdaságban legalacsonyabb az országban. A legtöbb városunk esetében a természetes szaporodás a lakosság elöregedése folytán legfeljebb csak a törzslakosságot reprodukálja. A fiatal munkavállalók betelepődése miatt a legnagyobb népességgyarapodást felmutató városaink lakosságának kor szerinti összetétele viszont aránylag magas természetes szaporodást biztosít.

A városi populáció abszolút növekedését mutató szám a *tényleges szaporodás*, amely a vándorlási különbözet és a természetes szaporodás összegéből adódik. A tényleges szaporodás méreteit, hosszabb vagy rövidebb időközre számítva, a lélekszám növekedését százalékban kifejező *szaporodási hányad* szemléltetően mutatja. A népességnövekedés méreteinek érzékeltetésére a jelen esetben ezt a mutatót alkalmazzuk, mert különböző nagyságrendű településekről lévén szó, a népességgyarapodás reálisan csak a százalékos növekedéssel hasonlítható össze. Mielőtt azonban ilyen alapon rangsorolnánk városainkat ajánlatos rövid pillantást vetni a következő táblázatra (54. old.), amely a népszaporulatot abszolút számokban tünteti fel.

Az eltelt 23 év alatt Ada, Fehértemplom, Zenta, Törökbecse, Szenttamás, Kaniza népessége kétezernél kevesebb lakossal szaporodott, Bajmok lakossága majdnem ezer emberrel, Szivácé pedig több mint ötszázzal csökkent. Amint látjuk Újvidék volt a betelepülők számára a legvonzóbb. Mögötte

Újvidék	72281	Zrenjanin	25489	Zombor	10358
Pancsova	27846	Mitrovica	18738	Indija	10038
Szabadka	25708	Versec	11193		
Ruma	9940	Verbász	7620	N. Pazova	6051
Kikinda	8822	Múzslya	7342	Futak	5164
B. Palánka	8279	Kúla	6556	Šid	5086
Pétervárad	4758	Apatin	4328	Temerin	2149
St. Pazova	4580	Becse	3526	Bácstopolya	2055
Kovin	4108	Cservenka	3148		

messze elmarad a főváros közelségéből fakadó előnyöket élvező Pancsova, valamint a két régióközpont — Szabadka és Újvidék. Ezek után következik kissé távolabb a rohamosan fejlődő Mitrovica. Igen atraktívak voltak még a kommuna-székhelyek és a fő közlekedési tengelyeket megülő városok

Most pedig térjünk vissza a relatív mutatók alkalmazásához, és nézzük meg, hogyan alakul városaink rangsora. A szaporodási hányad alapján D. Rodić⁴ országos szinten elemezve az urbánus népesség növekedését, öt csoportba sorolta városainkat.

Az első helyen a *nagyon magas* szaporulatú települések vannak, mint pl. Zenica, Nikšić, Loznica, Titograd.

A második csoportba a *magas* szaporulatú városok tartoznak. Többek között ilyenek Bihać, Zadar, Mostar, Skopje és Tuzla.

A *jelentős* növekedést felmutató városok a harmadik csoportba kerültek (Belgrád, Bor, Zágráb, Kopar stb.).

A *mérsékelt* szaporulatú városok csoportja a legnépesebb. Itt kapott helyet pl. Varaždin, Dubrovnik, Jajce, Jesenice, Kranj és sok más város.

Az utolsó csoportba a *jelentéktelen* szaporulatú, stagnáló vagy éppen csökkenő lélekszámú városok kerültek mint pl. Virovitica, Cetinje, Trbovlje, Derventa és mások.

A fenti kategorizálás a jelen esetben is alkalmazható, annál is inkább, mert lehetővé teszi városaink népességnövekedésének országos szinten történő lemérését és összehasonlítását.

A táblázatban (55. old.) városainkat szaporodási hányaduk alapján helyeztük el az egyes kategóriákba. A római számok a nagyságcsoporthoz jelzik.

Amint a táblázatból látjuk, Vajdaságban nagyon magas népszaporulatú város nincs. A magas szaporulatú városok közül első helyen egy erős ipari góc közelében elhelyezkedő kisváros, Múzslya áll. Népessége több mint két és félszeresére emelkedett, és funkcionális jellege is megváltozott — agrár-faluból Zrenjanin lakóvárosa lett. Az erősen iparosodó, kiváló forgalmi helyzetű és társadalmi funkciókkal gazdagodott Mitrovica népességének növekedése majdnem hasonló méretű. Indija és Nova Pazova a két közeli nagyváros — Belgrád és Újvidék — vonzásterületének interferenciális övében kézműipari és ipari funkciókkal gyarapodott, részben lakóvárosi jelleget kaptak és így népességük több mint kétszeresére növekedett.

Nagyon magas szaporulat,
index 300-on felül

Magas szaporulat, index 228—300	Múzslya 263,2— V. Mitrovica 242,1—III.	N. Pazova 231,4— V. Indija 228,1— V.
------------------------------------	---	---

Jelentős szaporulat, index 175—227	Pancsova 205,4— II. Újvidék 204,1— I. Futak 196,2— V.	Pétervárad 183,2— V. Šid 175,8— V. Zrenjanin 174,8— II.
---------------------------------------	---	---

Mérsékelt szaporulat, index 126—174	Ruma 171,0— IV.	Versec 148,6—III.
	Bácska- palánka 164,5— IV.	Cservenka 145,7— V.
	Kúla 161,2— V.	Szabadka 140,9— II.
	Verbász 151,4— IV.	Apatin 132,8— V.
	St. Pazova 149,8— V.	Zombor 130,8—III.
	Kovin 149,4— V.	Kikinda 130,3—III.

Jelentéktelen szaporulat, index 125 alatt	Temerin 118,7— V.	Szent- tamás 102,9— V.
	Fehér- templom 118 — V.	Török- becse 102,7— V.
	Becse 115,5— V.	Kanizsa 101,9— V.
	Bács- topolya 114,9— V.	Szivác 94,9— V.
	Ada 113,7— V.	Bajmok 92,1— V.
	Zenta 106,2— IV.	

Jelentős méretű népességnövekedést mutathat fel két régióközpont — Újvidék és Zrenjanin, a belgrádi település-agglomerációhoz tartozó Pancsova, valamint a tartományi székhely két lakóvárosa, Pétervárad és Futak népessége szintén jól megduzzadt. Az említett két kategória településeinek tekintélyes népességgyarapodása elsősorban a központok gyors iparosodása és a megszorodott társadalmi funkciók által létesült új munkahelyek szívérehatósnak tudható be.

További 12 városunk népessége mérsékelt ütemben, 26—74%-al emelkedett. Meglepő a régióközpont szerepét betöltő Szabadka népszaporulatának alacsony relatív értéke. Különben ebben a kategóriában zömmel az életképes, közepesen iparosult, kedvező helyzeti energiákkal rendelkező kommuna-székhelyek foglalnak helyet.

Igen lesújtó, hogy a demográfiai kritérium alapján városnak minősíthető 33 település közül 11-nek a lakossága (33,3%) alig növekedett. Mélyen elgondolkoztató Vajdaság legjobb közlekedési adottságokkal rendelkező tengelyének, a Tisza mente városainak stagnálása (Kanizsa, Zenta, Ada, Becse, Törökbecse). De ide sorolható az említett kommunikációs vonaltól kissé távolabb eső Bács-topolya is. Szenttamás és Szivác a csatorna tengelyre sűrűn

felfűzött kis- és középvárosok vetélkedéséből úgy látszik vesztesként kerül ki. A tanyás városból modern településsé transzformálódó Szabadka saját bajaival küzdve még nem képes Bajmokat a stagnálásból kimozdítani.

Összegezve amit eddig városaink népességnövekedésének méreteiről mondtunk, a következőket állapíthatjuk meg.

A legmagasabb népszaporulatot a centrumközeli helyzetű városok vagy agrárfalvak mutatják fel. Az utóbbiak előnyös fekvésüknél fogva ipari településsé vagy lakóvárossá fejlődtek, minek következtében népességük foglalkozás szerinti összetétele főleg a nem őstermelő elem beköltözése folytán gyökeresen megváltozott.

A nagyvárosok vonzáskörzete által nem fedett területen egy város, Mitrovica népessége szökkent magasra.

Nem kiugróan, de erősen szembeszökően emelkedett a kommunaszék-helyek népessége, ami a gazdasági erők és egyes társadalmi funkciók tömörülésének a következménye.

Régióközponti rangjuknak megfelelően emelkedett Újvidék és Zrenjanin lakossága, Szabadka viszont messze elmaradt különösen az első mögött.

Városaink egyharmadának stagnálása nem magyarázható kizárólag csak biológiai okokkal. Gazdaságpolitikánk gyöngeségei, és a komplex területfejlesztési tervek hiánya, más tényezők mellett, minden bizonnyal elősegítették az ilyen helyzet kialakulását.

A NÉPESSÉGTÖMÖRÜLÉS TERÜLETI VONATKOZÁSAI

Az előző fejezetben a területi aspektust már részben érintettük. Most vizsgáljuk meg részletesebben, mely területek képezik a városba költöző lakosság fő irányait, és azokon belül, mely városok a népességkoncentráció gócai.

Az alábbi kartodiagram a népességtömörülést összevonva, a régió- és al-régióközpontok vonzásterületeinek településhálózati egységei szerint mutatja.

Szembetűnő az újvidéki település-agglomeráció domináló helyzete, valamint a másik négy gravitációs terület városainak jóval kisebb méretű és megközelítően hasonló szintű feltöltődése. Még világosabbá válik a helyzet, ha a népességnövekedést számszerű adatokkal is alátámasztjuk. Az alábbi táblázat a városi lakosság százalékos növekedését mutatja. A százalékok a városi lakosság összaporulatából való részesedést fejezik ki.

Település- agglomeráció	Város %	Vonzásterület %	Összesen %
Újvidék	26	15,7	41,7
Szabadka	9,2	7,1	16,3
Pancsova	10	5	15
Zrenjanin	9	6	15
Mitrovica	7	5	12
	61,2	38,8	100

Amint látjuk, a városi népesség össz-szaporulatának több mint egynegyede Újvidékre jut. Vonzásterületén a Belgrád—Újvidék forgalmi tengely három városa (Indija, Stara és Nova Pazova), valamint a Bácskai Nagy Csatorna öt kis- és középvárosa (Becse, Szenttamás, Verbász, Kúla, Cservenka) növekedett meg tekintélyesen. A metropolis északi ellenpólusa Szabadka és vonzásterülete, már jóval gyengébb szaporulattal dicsekedhet. A másik három gravitációs központ és vonzáskörzeteik városainak népessége együttvéve szaporodott csak annyival mint Újvidéké és körzetéé. A városi népesség területi koncentrációjában mutatkozó nagyfokú aránytalanság a fenti adatokból nyilvánvaló. Érdekes, de megokolható jelenség az is, hogy a fejlettebb, jobb ellátottságú központok lakosságának száma sokkal erőteljesebben növekedett, mint azok hatósugarában éldelegő kisvárosok népessége.

A NÉPESSÉGNÖVEKEDÉS IDŐBENI RITMUSA

A városi népesség növekedése és Vajdaság gazdaságának alakulása között minden bizonnyal szoros kapcsolat van. A népességyarodás időbeni ritmusa szempontjából településeink életében a népszámlálások éveivel határolt három, nem egyenlő tartamú időszakot különíthetünk el. Ezek az időszakok csak részben egyeznek meg az ország és Vajdaság gazdasági fejlődésének szakaszaival. Mivel ezek a statisztikai időközök nem fedik teljesen a társadalmi-gazdasági átalakulások egymást követő fázisait, a gazdasági fejlődés és a városi népesség növekedése közötti párhuzamosítás nem vihető keresztül. Erre azonban nincs is szükség a jelen esetben.

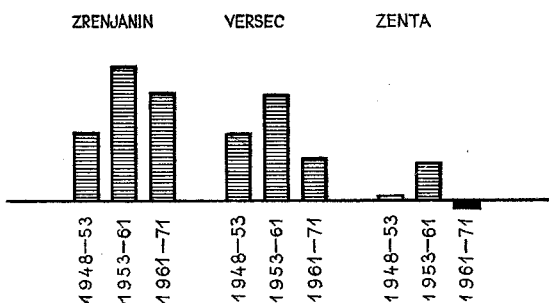
Attól függően, hogy a népességnövekedés melyik időközben érte el maximumát városainkat három típuscsoportba sorolhatjuk.

Az 1948—1953-as öt évig tartó időszakban a központi irányítás a termelést döntően befolyásolta, és ezzel a városba költözés ütemét, irányait és méreteit is megszabta. A fenti időszakban mindössze egy településnek volt maximális népességnövekedése — ez Törökbecse négy százalékos tényleges szaporodással. A város népessége a következő két időszakban csökkenő irányzatot mutatott.

A második típuscsoport városainak maximális népességnövekedése az 1953—1961-es periódusra esik. A nyolc évig tartó időszakban végrehajtott gazdasági, területi-szervezési, decentralizálási intézkedések a foglalkozási átrétegződés folyamatát meggyorsították és tömegesítették, miáltal hatalmas méretű helyi és regionális migrációt indítottak meg. Huszonkét várossal

ez a legnépesebb csoport. A népesség százalékos növekedésének méretei alapján három alcsoport különíthető el. A *magas* szaporulatú városok közé azok sorolhatók, melyeknek népessége a jelzett időszakban 30–81 százalékkal növekedett. Így alakult pl. N. Pazova (80,7%), Indija (57,8%), Futak (36,4%), Pancsova (34,6%) és Pétervárad lakossága. *Közepes*, 15–26 százalékos népességnövekedést 9 város mutatott fel. Íme néhány közülük: Zrenjanin (26,3%), Verbász (24,8%), Apatin (25,7%), Kikinda (15,2%) *Alacsony*, 3–9 százalékos maximális szaporulata nyolc városnak volt (Temerin, Zenta, Bácsstopolya, Becse stb.).

A három népszámlálási időközben felmutatott százalékos népességnövekedést összehasonlítva városonként, a lélekszám alakulásának időbeni változásait figyelhetjük meg. Az előforduló változatokat az alábbi oszlopdiagramok szemléltetik.

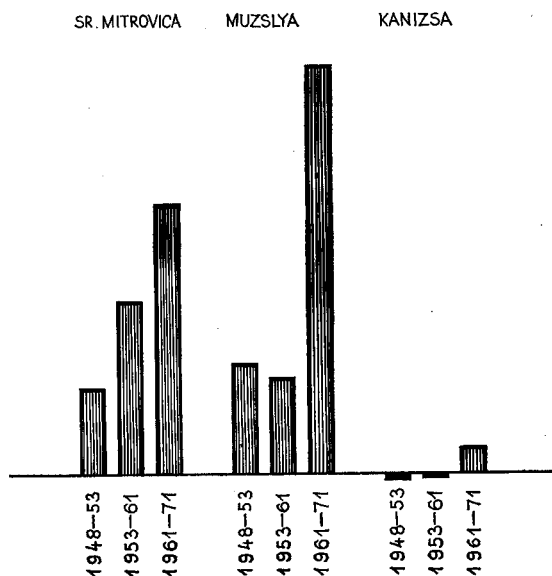
Amint látjuk, az első változatnál az 1961–1971-es időszak népességnövekedése nagyobb mint az 1948–53-as szaporulat. A növekedésmaximum utáni időközben a népesség beáramlása kissé lanyhult ugyan, de továbbra is jelentős méretű maradt. Ilyen módon alakult a régióközpont Pancsova, Zrenjanin, az alrégióközpont Verbász, Ruma, Kikinda, a helyi központ Indija és Stara Pazova, valamint a centrumközeli Futak és Pétervárad népessége.

A második változatnál a rövid 1948–53-as időszakban a népességnövekedés százalékos aránya magasabb volt, mint az utolsó tíz éves időközben. Az alrégióközpont Versec, a helyi központ Apatin, Kovin, Fehértemplom és a centrumközeli Cservenka lélekszámának alakulása volt ilyen irányzatú.

Meglepően alakult Nova Pazova, Zenta és Szivác lakossága. Mindháromnál a maximális növekedés után hirtelen népességcsökkenés következett be. 1971-ben Zenta népessége 1,4, Pazováé 3, Szivácé 8,6 százalékkal volt kevesebb mint 1961-ben. Bajmok és Szenttamás népességének alakulására az egyszeri fellendüléstől eltekintve a tartósan csökkenő irányzat jellemző.

A harmadik, 1961–1971 közötti tíz éves időszakban tíz vajdasági város népességszaporulata érte el a maximumot, természetesen ebben az esetben is különböző szinten. Legintenzívebben, 80 százalékos emelkedéssel Múzslya népessége gyarapodott, utána következnek Mitrovica 53,5 és Újvidék 38,3 százalékos növekedéssel. Közepes, 16–30 százalékos növekedést mutathat fel Šid, Bácskapalánka, Kúla, Szabadka, Zombor népessége. Ada és Kanižsa populációs csúcsa igen alacsony – 7, illetve 5 százalék.

E típuscsoportban a népesség alakulásának időbeni ritmusa három változatban jelentkezik, amint azt az alábbi oszlopdigrammok mutatják.

Tartósan emelkedő irányzattal, egyre nagyobb szaporodási hányaddal, természetesen különböző magassági szinteken, nyolc városunk népessége alakult. Ezek a következők: Sr. Mitrovica (1948–53 – 17,2%, 1953–61 – 34,5%, 1961–71 – 53,5%), Újvidék, Šid, Bácskapalánka, Kúla, Szabadka (4,7% – 13,5% – 18,3%), Zombor, Ada (1,1% – 5,0% – 7,1%).

A másik két változatot egy-egy település képviseli. Muzslya lakossága gyenge megtorpanás után ugrásszerűen emelkedett, Kanizsáé pedig a tartós csökkenés után szaporodni kezdett.

Az elmondottakból láthatjuk, hogy városaink népességgyarapodása nem volt egyforma intenzitású. Településeink növekedésével kapcsolatban – amely mint látjuk időben és térben változó jelenségként fogható fel – összegezőként néhány jellemző vonás emelhető ki.

Az 1948–53-as időszakban városaink népességnövekedése egyenletes volt, feltűnő kiugrások nélkül. Harminc város átlagos szaporulata 9 százalékos volt, ami alacsonynak mondható, háromnak pedig a népessége visszafejlődött. Ebben az időszakban városaink népességgyarapodása elsősorban belső forrásból, a háború utáni viszonylag magas természetes szaporodásból táplálkozott.

Az urbanizálódás ilyen szelcsendje után a következő nyolc év alatt (1953–1961) városaink népessége erősen felduzzadt. Egyetlen város lakossága csökkent (Kanizsa), a többi 32 településé pedig átlagban 21 százalékkal emelkedett. A népességgyarapodás fő forrása ebben az időszakban a pozitív vándorlási különbözet volt, amely elsősorban a regionális migrációkból eredt.

Az 1961–71-es periódusban városfejlődésünkben gyökeres változások történtek. Az új gazdasági viszonyok között, a kommunaszékhelyek némi

fellendülésétől eltekintve, erőteljesen csak néhány város — Múzslya, Újvidék, Mitrovica, Pancsova, Indija és Šid népessége gyarapodott, máshol viszont lanyhult a városba költözés üteme. Az említett városok szaporulatát figyelmen kívül hagyva, a városi népesség átlagos gyarapodása ebben az időszakban mindössze 13,4 százalék volt, ami nem sokkal haladja meg az első időszak (1948—53) átlagos szaporulatát.

VÁROSAINK TÉRBELI NÖVEKEDÉSE

A majdnem negyed évszázados periódus alatt a népességnövekedés városaink térbeli kiterjedésére is nagy hatással volt. A háború befejezését követő években városaink növekedése inkább horizontálisan, a központtól kifelé tartó terjeszkedéssel, „kültérjes” módon történt. A szűkké vált kereteket átlépve városaink rántotték a termőhatár szőlő- és gyümölcsöskertjeire, rétjeire, legelőire, szántóira. Sajnos a legtöbb esetben ez a terjeszkedés nem a városrendezési beavatkozások hatására, hanem spontánul, szervezetlenül történt. Ezek a vadon nőtt lakótelepek lényegében városaink egy újabb funkcionális övének a csiráit képezték. Városaink második lakóhely-öve legtöbbszor minden tervszerű beavatkozás nélkül kezdett kibontakozni. Később egyre jobban a többszintes építkezés, vagyis a vertikális irányú mozgás jutott kifejezésre, és ezzel a terjengős, földszintes beépítésű alföldi városok morfológiai képében modern építészeti elemek jelentek meg.

Az utolsó, 1961—71-es időszakban közép- és nagyvárosi centrumaink peremén egy új jelenség figyelhető meg. Nevezetesen a városrendezési tervek sokféle korlátozó rendelkezései, a városperemtől a központ felé rohamosan növekedő telekárak, a kiépülő úthálózat, és az egyre növekvő járatsűrűség és még jónéhány más társadalmi tényező a beköltözők áramlásait a városperemmel szomszédos települések felé terelték. Az ilyen kedvező fekvésű települések, korábbi agrárfalvak, az eltelt évtizedben gyökeresen átalakultak — népességük a nem östermelő elemmel erősen megszaporodott, funkcionális szerepük megváltozott, településképük pedig korszerű vonásokkal gazdagodott. A nagyvárosi centrumtól térbelileg csak egy laza beépítésű övezettel különülnek el. Igen gyakori eset az is, hogy az ilyen alvóvárosok vagy munkahely-jellegű települések a gyors horizontális terjeszkedés folytán teljesen összenőttek a várostesttel és a nagyváros szerves részeivé váltak. A peremhelyzetű települések gyors feltöltődése, és beolvadásával párhuzamosan a közvetlen vonzásterület településeinek erőteljes népességnövekedése is kimutatható.

A fenti jelenség néhány nagy- és középvárosunknál, legkifejezettebben Újvidéknél nyilvánul meg. Újvidéknél két ilyen településgyűrű különíthető el. A belső övezet települései vagy lakótelepei (Veternik, Kamenica, Pétervárad, Bukovac, Tankosićevo) hézagosan vagy teljesen összeolvadtak a várostesttel. A 20 km-es izotel vonalon belül elhelyezkedő külső övezet településeinek (Futak, Piros, Kać, Sr. Karlovci, Beočin, Ledinci) szaporodási hányada környezetük átlagánál jóval magasabb. A Szabadka—Palics—Hajdukovo—Bácsszőlős 15 km hosszú vonalon több mint százezer ember koncentráldott. Múzslya Zrenjanin része lett, de a városközeli Écska, Lukácsfalva, Klek, Stajicevo szaporodási hányada is magas. Vojlovica Pancsovához kapcsolódott és Starčevo népessége is gyorsan növekedik. Mitrovicával szemben

Mačvanska Mitrovica lakossága szaporodott gyorsan, de a közeli Lačarak, Bosut, V. Radinci, Mandelos népessége is jelentősen megnövekedett.

VÁROSAINK NAGYSÁGRENDJÉNEK TÁVLATI ALAKULÁSÁRÓL

A településállomány, és annak keretein belül a városhálózat fejlesztése csakis az adott terület egészére kiterjedő földrajzi munkamegosztás tervezése során, annak szerves részeként oldható meg. Az anyagi termelőerők térbeli megoszlásának, valamint az infrastruktúra és a településhálózat távlati alakulásának feltételeivel és lehetőségeivel a területfejlesztési tervek foglalkoznak. Vajdaságnak az 1971–1985-ig tartó időszakra vonatkozó ilyen terve a múlt évben látott napvilágot.⁵ Ez, a múlt hibáit őszintén feltáró, tartományunk gazdasági lehetőségeit újszerűen, de reálisan megvilágító tanulmány az urbanizációs folyamat távlati alakulását tárgyalva, városaink népességnövekedésének méreteit is érinti.

Sajnos azt kell megállapítanunk, hogy a városi populáció távlati mozgásának kivetítése az egyes városok konkrét fejlesztési irányának, gazdasági jellegének meghatározása és funkcionális rangjuk figyelembe vétele nélkül, mondanánk mechanikusan történt. Márpedig, a nagyságrendi tervezésnél a települések fejlődésének tartalma és üteme, funkcionális fejlettsége és a hálózatban betöltött szerepük nem mellőzhető, mert a kettő között, amint azt még látni fogjuk, szoros kapcsolat van. A népesség mennyiségi koncentrációja egyik vagy másik városban rendszerint társadalmi-gazdasági minőségi változásokkal jár együtt. Ha ezt nem vesszük tekintetbe, abba a gyanúba esünk, hogy a népességszám méreteinek meghatározásával a funkciók területi, mennyiségi és minőségi megoszlását kívánjuk előre befolyásolni.

A fejlesztési terv először is meghatározza a távlati időszak egészére a népesség megoszlását a városok és a falvak között. E szerint 1985-ben Vajdaság összlakosságának mintegy 63 százaléka fog majd városokban élni. A városok népességszámával kapcsolatban a tervezet abból indul ki, hogy Újvidék a szuperkoncentráció minden veszélye nélkül 1985-ig felszívhatja Vajdaság összlakosságának 12–14 százalékát, ami azt jelenti, hogy népessége a jelzett évben 245–285 ezer között mozogna. Vajdaság összes többi városának populációs méretei, egy empirikus modell alkalmazásával, Újvidék népességszámához igazodnának. E modell alapján bármely más vajdasági város 1985-re előrelátott népességszámát úgy kapjuk meg ha a legnagyobb város népességének számát elosztjuk az illető város mai nagyságrendi helyzetének sorszámával. Pl. Szabadka a mai nagyságrendben a második helyen áll, népessége tehát megközelítően 125–140 ezer, a harmadik helyen álló Zrenjaniné pedig 80–95 ezer körül mozogna. De nézzük tovább. A tizedik helyen álló Zenta mai népessége 24714, a huszadik helyezett Stara Pazová pedig 13773. A modell alapján Zenta népessége 1985-ben 24500–28500, Pazová pedig 12250–14250 körül alakulna. Ehhez gondolom aligha kell kommentár, de a következő adatokat még megismerhetjük. Most Szabadka lakossága úgy aránylik a tartományi székhely népességszámához mint 1,6 : 2-höz, Zrenjaniné mint 1 : 2,5-hez, Zentáé pedig mint 1 : 6-hoz. A modell alapján tervezett népességszám megvalósulása esetén az arány az első esetben 1 : 2, a másodikban 1 : 3, a harmadikban 1 : 10 lenne.

És ezen a ponton ismét vissza kell térnünk az előbb említett lényeges

kérdésre, ez pedig — a településnagyság és a településfunkció közötti folytonossági kapcsolat.⁶ A folytonosság a nagyságrend és a funkció viszonylatában azt jelenti, hogy a nagyságrend növekedésével a funkciók száma is növekszik. Esetünkben ez a településföldrajzi törvényszerűség azt eredményezi, hogy az aránytalanul túlméretezett nagyságú városok feleslegesen és egészségtelenül nagyszámú funkciót kaparintanak magukhoz. Az ilyen funkcióhalmozódás egyrészt a lakosság kiszolgálásában okoz zavarokat, másrészt, és ez nagyon lényeges, a városhálózat többi tagjának stagnálásához vagy éppen elsorvadásához vezet. Városaink nagyságrendi tervezése a következő okok miatt sem tekinthető mellékes kérdésnek.

Ismeretes, hogy a tőkés termelési rendszerben kialakult városhierarchia ország-szerte, és így tartományunkban is átalakulóban van. Ezt a megbomlott egyensúlyi állapotot tükrözi városaink vetélkedése, versengése a nagyobb hatósugarú, rangosabb funkciókért, ezért a harc a városhierarchia ranglétráján elfoglalható magasabb helyezéért. Ez a küzdelem társadalmi életünk gyakorlatában, a különböző létesítmények telephelyeinek kijelölése kapcsán, számos esetben kínos feszültséget teremt, kulisszák mögötti egyezkedésekhez vagy éppen nyílt harchoz vezet. A tervezésben tehát városaink távlati nagyságrendjének kialakítása csakis az egyes városok funkcionális jellegének meghatározásával párhuzamosan történhet. A kettő szorosan összefügg, vagyis a nagyságrend megállapítása sem lehet önkényes és a jövőbeni városhierarchia sem lehet a városok között dúló létharc eredménye.

A városhálózat nem statikus képződmény, hanem olyan jelenség amely gazdasági és társadalmi erők hatására, térben és időben változik, tudatos beavatkozással pedig a településhálózat olyan rendszere hozható létre, amely az adott gazdasági szinten fejlődésünknek leginkább megfelel.⁷ A komplex területfejlesztési terveinkben tehát a településhálózati változásoknak is helyet kell kapniuk. Az egyes városok népességszámának tervszerű alakítását azonban csak azon társadalmi összérdek vezérelheti, mely szerint a városhierarchia különböző fokain álló városok, nagyságrendjüknel fogva, a számukra kijelölt ellátó funkciójukat környezetükben racionálisan és maradéktalanul el tudják végezni.

JEGYZETEK

¹ Lásd Mendöl Tibor: Általános településföldrajz, Budapest 1963., 20–32. old.

² A városok népesedési viszonyaira vonatkozó adatokat a következő kiadványból merítettem: Pokrajinski zavod za statistiku — Popis stanovništva i stanova 1971, prvi rezultati popisa 31. marta 1971. Novi Sad, maja 1971.

³ Vojvodina, znamenitosti i lepote, Beograd 1968, 101–103. old.

⁴ Vö. Dr Dragan Rodić: Geografija Jugoslavije, Beograd 1967, 326–342. old.

⁵ Konceptija dugoročnog razvoja SAP Vojvodine, Ekonomski Institut Beograd 1971. — A „Koncept urbanizacije” c. fejezet a 205–214. oldalon.

⁶ Dr. Boros Ferenc: Szempontok a települések földrajzi tanulmányozásához, Budapest 1970., 89–103. old.

⁷ Erre vonatkozólag lásd bővebben Dr. Kőszegi László: A területi tervezés főbb elvi és módszertani kérdései, Budapest 1964., a „Településhálózat fejlesztésével kapcsolatos kérdések” c. fejezetet.

РЕЗИМЕ

КРЕТАНЈЕ БРОЈА СТАНОВНИШТВА У ВОЈВОЂАНСКИМ ГРАДОВИМА У ВРЕМЕНСКОМ РАЗДОБЉУ ОД 1948—1971. ГОДИНЕ

У послератном периоду општи развитак привреде повећао је степен концентрације материјалних производних снага и становништва у градовима. Нагла измена социјалне структуре становништва проузроковала је велики приток радне снаге из сеоских насеља у градове. У току 23 године квантитативна структура се позитивно изменила, а број становништва који живи у градским насељима са више од десет хиљада становника порастао је на 45,1% од укупног становништва Војводине.

С обзиром на динамичку пораста становништва проф. Д. Родић поделио је наше градове у пет група. Ради могућности упоређења на земалском нивоу, пораст популације војвођанских градова такође је приказан у оквиру тих група. Градова са врло високим порастом становништва (индекс преко 300) у Војводини нема. Градови са високим порастом популације (индекс 228—300) су: Мушља, Ср. Митровица, Нова Пазова и Инђија, а са снажњим порастом (индекс 175—227) су Панчево, Нови Сад, Фудог, Петроварадин, Сид и Зренјанин. Остали градови, њих 23 по броју, имају умерени (индекс 126—174) или незначителни пораст (индекс испод 125) становништва. Најјачи приток у градове био је у временском раздобљу 1953—1961. године. У последњем периоду (1961—1971.) карактеристичан је нагли пораст становништва мањег броја градова, док се код осталих темпо уселјивања смањивао.

Највећа просторна концентрација становништва била је на гравитационом подручју Новог Сада, и то 41,7%-а од укупног становништва које се доселило у градове. На градове суботичког подручја отпада 16,3%-а уселјеника, на панчевачко и зренјанинско по 15, а на митровачко подручје 12 процената.

РЕЗЮМЕ

ПЕРЕДВИЖЕНИЕ ВОЕВОДИАНСКОГО ГОРОДСКОГО НАСЕЛЕНИЯ И ПЕРИОД ОТ 1948 ДО 1971 ГОДА

В послевоенный период общее развитие хозяйства увеличило степень концентрации материальных производственных сил в городах. Быстрое изменение социальной структуры населения вызвало большой наплыв рабочей силы в города из деревень. Мигрантские жители были главным источником увеличения роста населения в городах Воиводины. В течении 23 лет величина структуры позитивно изменилась, и число жителей по городским населенным местам с населением выше от десяти тысяч жителей возросло на 45,1 процентов всего населения Воевоины.

Вследствие динамического увеличения населения проф. Д. Родич поделил наших города на пять группы. Для возможного сравнения уровня населения в городах Воевоины, рост населения обухвачен этими группами. Городове очень большим увеличением населения (индекс свыше 300) в Воевоине нет города с большим увеличением населения (индекс 228—300) это Мужља, Сремская Митровица, Новая Пазова и Инђија, а с значительным увеличением (индекс 175—227) это Панчево, и Зренјанин. Остальные города, их 23 по счету имеют умеренное (индекс 126—174) или незначительное увеличение (индекс ниже 125) населения.

Самая просторная концентрация населения была на гравитационном рай оне Новог Сада и то 41,7 процентов всего населения, которое поселилось в города. На города суботичкои области приходится 16,3 процентов населенцев, на панчевскую и зренјанинскую по 15, а на митровачкую область 12 процентов.